

**ПРОГРАМАТА ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА КАЧЕСТВО
И УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ – ОСНОВА ЗА ПОВИШАВАНЕ
КАЧЕСТВОТО НА ВЪТРЕШНИЯ ОДИТ
В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР**

Мариета Бориславова Спасова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
Катедра „Контрол и анализ на стопанската дейност“
e-mail: Marieta.Spasova@mfa.bg

Резюме: Целта на разработката е да се конкретизират изискванията и предимствата на Програмата за осигуряване на качество и усъвършенстване с цел за повишаване качеството на вътрешния одит в публичния сектор. В съдържанието на студията са изложени и се дискутират някои от по-съществените проблеми при практическото приложение на Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване. На базата на личния професионален опит на автора е изразено конкретно критично отношение към проблемните въпроси относно практическото приложение на Програмата за осигуряване на качество и усъвършенстване на вътрешния одит в публичния сектор.

Ключови думи: вътрешен одит, Програма за осигуряване на качество и усъвършенстване, вътрешни и външни оценки, показатели за изпълнение, одитни комитети.

JEL: M41.

**OPPORTUNITIES TO IMPROVING THE QUALITY
OF INTERNAL AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR
/THROUGH IMPLEMENTATION OF THE QUALITY
ASSURANCE AND IMPROVEMENT PROGRAM/**

Marieta Borislavova Spasova

D. A. Tsenov Academy of Economics - Svishtov
Department of Control and Analysis of Economic Activities
e-mail: Marieta.Spasova@mfa.bg

Abstract: The purpose of the paper is to specify the requirements and the benefits of the Quality assurance and Improvement Program to enhance the quality of internal audit in the public sector. It presents and discusses some of the more important issues in the implementation of the quality assurance and improvement program. Based on personal professional experience the author offers a critical view on the problematic issues related to the implementation of the Quality Assurance and Improvement Program.

Key words: internal auditing; Quality Assurance and Improvement Program; internal and external assessment; performance indicator; audit committees.

JEL: M41.

Въведение

Ефективното използване на ресурсите е перманентно актуален проблем поради намаляване на количествените им параметри и влошаване на качествените им показатели. Необходимо е повишено внимание към тях при осъществяване на контрол в условията на засилена конкуренция между предприятията. Това създава предпоставка за развитието на вътрешния одит като ефективно функционираща дейност, която съветва ръководството при вземане на управленски решения.

Основната **цел** на настоящата разработка е да се изследва качеството на вътрешния одит в публичния сектор. Допълнителните цели са свързани с идентифициране на предимствата и недостатъците при възможно най-пълно прилагане изискванията на Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване на вътрешния одит в публичния сектор за повишаване на неговото качество. Базирайки се на съществуващата практика и действащите разпоредби (Иванова, С., 2019, брой 1), се анализира състоянието на вътрешния одит в публичния сектор. Вследствие на анализа се правят изводи за: степента на приложение на разпоредбите, както и на положителните и отрицателните характеристики на съществуващите въздействия, произтичащи от прилагането на Програмата за осигуряване на качеството и за усъвършенстване; външните и вътрешните оценки; показатели за изпълнение на дейностите по вътрешен одит; полезността от наличието на одитни комитети.

Поставената цел се реализира чрез изпълнението на следните **задачи**:

- ❖ изследване *състоянието на вътрешния одит*, свързано с разработване, внедряване и прилагане на Програма за осигуряване на качество и усъвършенстване (ПОКУ);
- ❖ разглеждане спецификите на *външната и вътрешната оценка* с оглед възможностите за нарастване ефекта на вътрешния одит (ВО);
- ❖ анализиране на *показателите за изпълнение* чрез прилагане на критично отношение към тях, с цел да се установи до каква степен може да се постигне ефективност и ефикасност на Програмата (ПОКУ);
- ❖ установяване ролята на *одитния комитет* като гарант за качеството на одитната дейност в публичния сектор, който подпомага и контролира вътрешния одит.

Тезата на изследването е, че Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване (ПОКУ) има основно значение за повишаване качеството на вътрешния одит в публичния сектор.

Обект на настоящото изследване е Програмата, изискванията за нейното създаване, поддържане и внедряване. Фокусът е насочен към изследване на качеството на одитната дейност, като са представени евентуални рискове от непълно, неправилно, формално разработване и прилагане на Програмата.

Предмет на настоящата разработка е практикоприложното разработване и прилагане на Програмата. Разгледани са и въпросите, свързани с

неефективното разработване и/или прилагане на Програмата и причините за това. Изследва се осъществяването на заложените в нея основни акценти на Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит и Международната рамка за професионални практики по ВО (IPPF), издавани от Международния институт на вътрешните одитори (The IIA).

Настоящото изследване се основава на следните **методи**: исторически, логически, нормативен, системно-структурен, функционален и систематичен анализ, контент анализ.

I. Състояние на вътрешния одит съобразно условията за прилагане на Програма за осигуряване на качеството и усъвършенстване (ПОКУ)

Одитът е систематичен планомерно осъществяван процес, при който се проследява изпълнението на дейности и процеси в организацията. Той е свързан с даване на компетентно, обективно и независимо мнение по изискванията на Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСППВО), Закона за вътрешния одит в публичния сектор (ЗВОПС), Наръчника за вътрешен одит (НВО) и други релевантни разпоредби от нормативни актове и стандарти. (МФ, Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009). Вътрешният одит (ВО) подпомага организацията при индикиране на рисковете и съдейства при минимизирането на тяхното влияние. Изграждането на функциониращ вътрешен одит е добра управленска практика и е показател за разбирането на ръководството относно инструментите, с които разполага организацията за управлението на рисковете. Целта на одита е да повиши степента на доверие чрез изразяване на обосновано мнение от страна на одиторите за това, дали осъществяваната дейност е в съответствие с приложимата обща рамка.

Общите цели, които са поставени пред одитора, са свързани с получаването на разумна степен на увереност чрез събиране на достатъчни и уместни одиторски доказателства (Стойкова, П., 2017), в резултат на което рискът от некачествено/неправилно изпълнение на дейностите в одитираната единица е сведен до приемливо ниско ниво. За да може ръководството на организацията да разчита на вътрешния одит, трябва да има гаранция за качеството на изпълнение на неговата работа. Програмата за осигуряване на качество и усъвършенстване (ПОКУ) предоставя инструментите, необходими на ръководителя на вътрешния одит (РВО) да извършва качествен контрол върху осъществените одитни ангажименти, като прилага правилно Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСППВО) и методологията за ВО (Иванов, и др., 2017).

Мисията на вътрешния одит е да:

- укрепва организацията, като предоставя рисково-базирана, обективна и независима увереност;
- дава съвети на ръководството, основаващи се на задълбочени познания за дейността на организацията.

Спазването и ефективното прилагане на основните принципи, като задължителен елемент на международната рамка за професионални практики, предполага ефективност в дейността по вътрешен одит и изпълнение мисията на ВО (ПА, 2010). Някои от основните принципи на международните професионални практики за вътрешен одит са свързани с необходимостта:

- вътрешният одит да се води от стратегиите, целите и рисковете на организацията;
- да демонстрира качество на работата и непрекъснато усъвършенстване;
- да се характеризира с проникателност, проактивност и ориентираност към бъдещето;
- да насърчава подобрения в организацията.

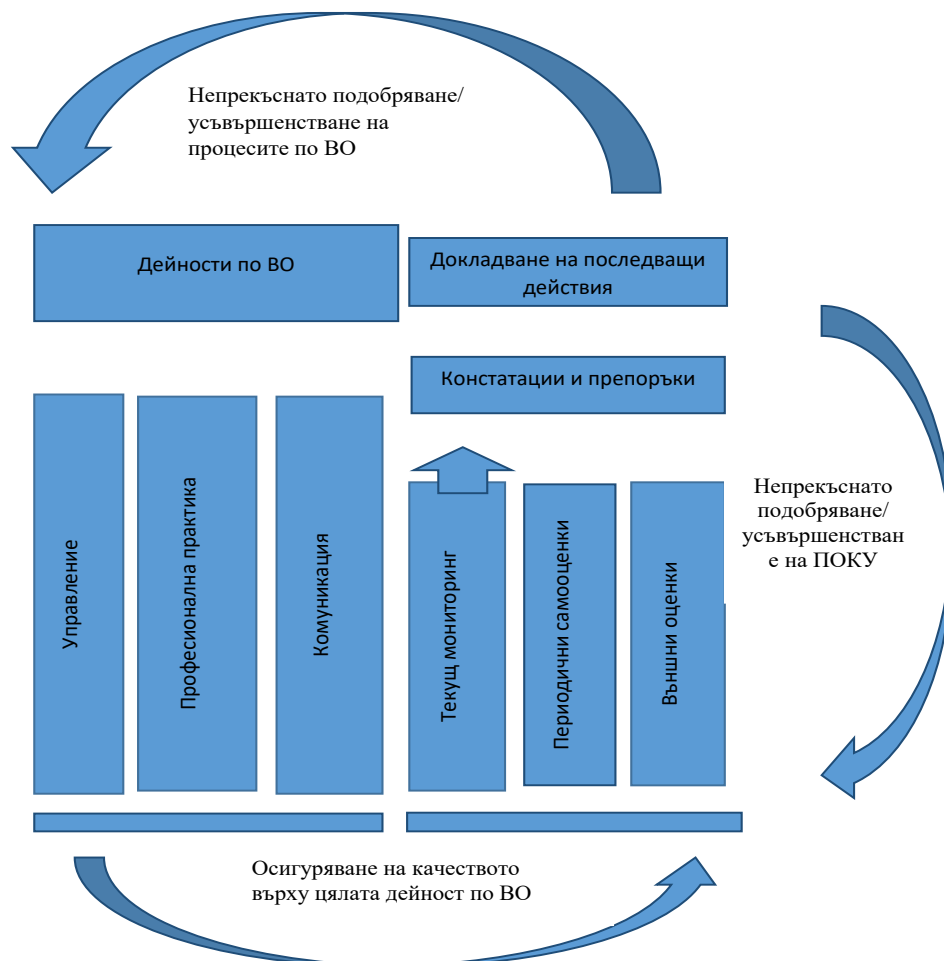
Президентът и главен изпълнителен директор на Международния институт на вътрешните одитори (ПА), в свое интервю казва „... професията не е толкова убедителна, колкото би трябвало да бъде относно откритото говорене за чувствителните области, засягащи всяка една организация... Твърде често съществува дефицит на смелост... Трябва да сме достатъчно смели, за да говорим истината, дори когато някои не са заинтересовани да я чуят“ (Чембърс, СЕО, ПА, 2019,1).

Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване (ПОКУ) се основава на Стандарт 1300 от Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСПВОВО). Тя изразява насоките, заложи в Международните професионални практики по вътрешен одит (IPPF), които се издават от Международния институт на вътрешните одитори (The IA).

Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване (ПОКУ) е гарант за ефективността на дейностите по ВО. Тя е насочена към максимално съответствие с очакванията на заинтересованите страни. Задължение на ръководителя на вътрешния одит (РВО) е да създаде и да поддържа програма за осигуряване на качеството. Това изискване е регламентирано както в Закона за вътрешния одит в публичния сектор (ЗВОПС, чл. 29, ал. 1), така и в Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСПВОВО, стандарт 1300 ПОКУ) (МСПВОВО, 2017). За създаване и развитие на Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване (ПОКУ) значение имат изброените по-долу стандарти. При прилагане на стандарт 1300 РВО трябва да има предвид изискванията, свързани с неговите основни компоненти:

1. Изисквания на ПОКУ (Стандарт 1310);
2. Вътрешни оценки (Стандарт 1311);
3. Външни оценки (Стандарт 1312);
4. Докладване на ПОКУ (Стандарт 1320);
5. Правилна употреба на израза за съответствие (Стандарт 1321);
6. Обявяване на несъответствие (Стандарт 1322) (The Institute of Internal Auditors, 2009).

Президентът и главен изпълнителен директор на Международния институт на вътрешните одитори (IIA) в свое интервю е извел следната сентенция „Стандартите се прилагат както от всеки вътрешен одитор, така и от дейността по вътрешен одит, като всички вътрешни одитори са отговорни за съответствие със стандартите, свързани с индивидуалната обективност, професионалната подготовка и професионална грижа. В допълнение, вътрешните одитори са отговорни за постигане на съответствие със стандартите, които са от значение за изпълнение на техните задължения. Ръководителите на вътрешния одит са допълнително отговорни за цялостното съответствие на одитната дейност със стандартите“ (Чембърс, CEO, The IIA, 2017). Функционалните характеристики на Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване могат да се онагледят с елементите на фиг. 1:

Фигура 1. Програма за осигуряване на качество и усъвършенстване

Подходът за изграждане на ефективна Програма е еднакъв с подхода за изграждане на програма за тотално управление на качеството, съгласно ISO 9001:2015. Най-общо могат да се очертаят следните стъпки:

- РВО предварително се среща с ръководителя на организацията и одитния комитет, за да установи какви са очакванията към вътрешния одит;

- обсъжда важността на стандартите и Програмата, проучва допълнителните указания на *The IIA* и Наръчника за оценка на качеството на *The IIA* (The Institute of Internal Auditors, 2009, pp. 11-84);

- РВО може да използва за сравнение примерни ПОКУ на други организации с подобна структура и степен на зрялост.

В реализирането на Програмата целта е да се постигне максимално покриване на всички процеси, през които преминава дейността по вътрешен одит. Ефективната програма дава възможност да се достигне до разумна степен на увереност, че извършваната от вътрешния одит дейност съответства на: Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСППВО); Статута на вътрешния одит; Етичния кодекс; методологията за вътрешен одит и други приложими стандарти (The IA). Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване (ПОКУ) е път към качество и на индивидуалната професионална дейност на одитора – „your path to quality“. (Zhelev, 2017 /16.2) В нея се съдържат насоките, които стъпка по-стъпка въвеждат и развиват вътрешния одит в световен мащаб. Той трябва да бъде ориентиран да добавя стойност; да се възприема като добавена стойност; да осигурява добавена стойност в бъдеще.

Основните принципи/ насоки за подпомагане на процесите по разработване, прилагане, поддържане и докладване на Програмата за осигуряване на качеството и усъвършенстване (ПОКУ) са съобразени с:

- МСППВО, които предоставят значителна възможност за интегриране на основните принципи в програмата за качество;

- Програмата да се направи по практичен и смислен начин, осигуряващ добавена стойност на дейността по ВО и на заинтересованите страни;

- да се унифицира подходът за осигуряване на качество и усъвършенстване на дейността по вътрешен одит и запознаване с добрите практики;

- да се демонстрира ефективност на основните принципи като компонент на ПОКУ;

- популяризиране доверието във вътрешния одит;

- да се повиши добавената стойност от ВО;

- да се насърчава ролята на ВО относно управлението в организацията.

Неспазването на някои основни принципи демонстрира, че дейността по ВО не е достатъчно ефективна съгласно мисията на вътрешния одит (МФ, Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009).

Основните принципи за професионална практика по вътрешен одит изискват:

1. Да се демонстрира почтеност;
2. Да се демонстрират компетентност и професионална грижа;
3. Да се основава на обективност и да не допуска оказването на натиск (да има независимост от външни субективни влияния);
4. Да се води от стратегиите и целите на организацията, съобразно специфичните рискове;
5. Да е подходящо позициониран ВО и да разполага с адекватни ресурси;
6. Да демонстрира качество на работа и непрекъснато усъвършенстване;
7. Да комуникира ефективно;
8. Да предоставя увереност чрез прилагане на рисков базирани подход;
9. Да е проникателен, проактивен и ориентиран към бъдещето;
10. Да насърчава подобренията в организацията.

Регламентирано е в МСППВО, че мисията на ВО е постигната, когато се установи, че при осъществяване на одитните дейности, са спазени основните принципи за професионална практика по вътрешен одит (МСППВО, 2017).

Програмата включва периодични оценки на съответствието на одитната дейност със ЗВОПС, МСППВО, Етичния кодекс, Статута на дирекция „Вътрешен одит“ и методология за вътрешен одит. Редът и срокът за извършване на периодичните прегледи се определят от РВО във вътрешните правила. Периодичните прегледи са вътрешни и външни оценки. Вътрешните оценки представляват текущ мониторинг и периодични самооценки или оценки от други лица, които познават достатъчно практиката. Текущият мониторинг се изразява в извършването на текущ надзор върху одитните ангажменти. Самооценката на дейността по вътрешен одит е задължителна поне веднъж годишно. Оценката от други лица може да се осъществи от сертифициран одитор, служител в организацията, който познава достатъчно практиката по вътрешен одит, но не е служител на звеното. Външни оценки се извършват поне веднъж на 5 години (МФ, Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009). Те могат да бъдат:

- осъществени от лица извън организацията, които притежават сертификат „вътрешен одитор в публичния сектор“ или валиден международно признат сертификат – Certified Internal Auditor (CIA) и Certified Government Audit Professional (CGAP);

- самооценка, извършена от дирекция/звено по вътрешния одит, с независимо потвърждение от външен оценител (МФ, Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009).

Точното и ефективното прилагане на Програмата за качество гарантира извършването на дейността по вътрешен одит в съответствие с Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСППВО). Разработването на съобразена с изискванията на МСППВО Програма за качество не е гаранция за нейното правилно прилагане/ползване. По своята същност обаче качеството не е абсолютна категория. Това е степеня, до която предоставената услуга отговаря на очакванията на потребителите ѝ. Осигуряването на качествен вътрешен одит не е елементарен процес. Това е комбинация от точните хора, правилните системи и разбирането за ангажираност към високи постижения, развитие и усъвършенстване на дейността по вътрешен одит. Неглижирането на някои основни изисквания е предпоставка за недотам качествено извършвани одитни ангажименти. Ръководителят на вътрешния одит (РВО) трябва не само да разработи, но и да прилага наистина всички заложи в програмата дейности. Негово е и задължението да адаптира вътрешния одит с контролната среда в организацията, да осигури прилагане, спазване и съответствие със стандартите. Чрез правилното прилагане на Програмата РВО има перспектива за наблюдение, измерване и докладване на оценките на заинтересованите страни. Най-добрият начин за интегриране на основните принципи в разработването за качество на дейността по ВО е разработването на концепция/подход, който е лесен за разбиране и адаптиране към дадена организация, даващ ясна представа за нивото на постигане на основните принципи. Стандартите за качество изискват съответствие с МСППВО и ЕК. Директорът на Risk & Assurance Insights LTD, Великобритания в свое интервю казва: “Помислете за ролята на РВО – тя е да работи с всички страни в организацията, да познава различните процеси, да разбира различните предизвикателства и да се опитва да предостави областите за подобрене пред Висшето ръководство, като предаде посланието до Борда“ (Патерсън, 2018, 1).

Освен изборителното прилагане на програмата стои въпросът и за нейното правилно и ефективно разработване. ПОКУ трябва да измерва степента на постигане на целите на вътрешния одит, респективно на организацията. Изискванията за изграждане на функциониращ одит са заложи в различни нормативни актове. В публичния сектор все още не навсякъде са разработени **ефективни** програми за осигуряване на качество и усъвършенстване. Често това е причината да не се постига пълно покритие и/или предоставените резултати само да се доближават до очакванията на ръководителя на организацията. Качеството означава дейността по вътрешен одит да:

- надвишава очакванията на заинтересованите лица;

- осигурява добавена стойност за всички области, попадащи в обхвата на вътрешния одит в организацията;

- осигурява повишаване на компетентностите и уменията на вътрешните одитори.

Опитите, които се правят за повишаване на качеството, свързани с надграждане на професионалните умения на всеки одитор, в някои случаи не са насочени в правилната посока. Обученията, които се организират за одиторите, невинаги допринасят за обогатяване на техния опит или знания. Основните слабости в обученията са при формата на провеждане:

- изцяло прочитане на лекция или презентация;

- липса на дебат и дискутиране на възникнали казуси, които да са от полза на обучаващите се;

- липса на критерии за крайния резултат и на индикация за постигане на исканите и/или желани резултати.

В съвременните условия се повишават очакванията към вътрешните одитори, поради което е от изключително значение, те да подсилят високо качество на своята работа (МФ, Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009). Одитор, който се придържа към професионалните стандарти и непрекъснато полага грижи за професионалното си развитие, наистина допринася за повишаване резултатността на организацията. Председателят на УС на Глобалния институт на вътрешните одитори (Дж. Майкъл Пепърс) в свое изказване поставя акцент върху това, че „Ако сме наясно с нашата цел като одитори, как тази цел подкрепя живота на останалите и ако положим усилия да предлагаме обективно и информирано обслужване, спазвайки професионалните етични норми, ще създадем различно отношение. Ще имаме въздействие“ (Peppers, 2018). Компонентите на ПОКУ са вътрешните и външните оценки, които осигуряват рамка за гарантиране включването на качество в процесите по ВО и структурата по ВО. Добрите практики показват, че най-подходящият начин за интегриране на основните принципи в ПОКУ е използването на „рамка за зрялост“. Рамката може да включва следните елементи:

- описват се нивата на зрялост на ВО за всеки основен принцип, като се предоставя разбиране за нивото на постигане на основните принципи;

- зрелостта се определя чрез използване на ефективна комбинация от количествени и качествени характеристики;

Съществуват 5 нива на зрялост при модела за качество:

Ниво 1: Въвеждане – инфраструктурата и дейността на ВО не функционира ефективно. Може да съществува частично съответствие с МСППВО или пълно несъответствие с МСППВО;

Ниво 2: Разработване и придобиване на известност – инфраструктурата и дейността на ВО, функционират ефективно или съществуват области с частично несъответствие с МСППВО;

Ниво 3: Установен, доказан ВО – инфраструктурата и процесите, поддържащи дейността по ВО са постигнали ниво на зрялост и имат общо съответствие с всички МСППВО;

Ниво 4: Прогресивен, непрекъснато развиващ се вътрешен одит – дейността по ВО е устойчива и непрекъснато се подобрява. За тази цел са направени поне две външни оценки, които демонстрират общо съответствие с МСППВО;

Ниво 5: Много добре развит, напреднал, надграждащ ВО – непрекъснато усъвършенстване. При него външната оценка за качество се провежда по-често от един път на пет години с акцент генериране на идеи за подобрене.

Дискутирането на въпросите за повишаване качеството на вътрешния одит е обвързано с осъществяването на вътрешни и външни оценки.

II. Специфики на вътрешните и външните оценки, съобразно значението им за нарастване ефекта на вътрешния одит

1. Вътрешна оценка

Вътрешната оценка в Програмата за качество е от ключово значение. Извършването на ефективни и всеобхватни вътрешни оценки предоставя реална информация на ръководството за състоянието на звеното по вътрешен одит (Иванов, Костова, & Иванова, 2017). Една безпристрастно извършена самооценка неминуемо ще даде възможност за подобряване и отбелязване на напредък при прилагането на Програмата за осигуряване на качеството и за усъвършенстване (ПОКУ).

Съгласно Стандарт 1311 от Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСППВО), вътрешните оценки задължително трябва да включват текущ мониторинг на работата на звеното за вътрешен одит и периодични прегледи. Те могат да бъдат осъществявани, чрез самооценка или чрез оценяване от други лица в организацията, които познават достатъчно практиката по вътрешен одит (Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009).

Текущият мониторинг е непрекъснат процес, който е неразделна част от ежедневната дейност на звеното по вътрешен одит и включва надзора върху работата по одитните ангажименти. За да бъде ефективен, текущият мониторинг следва да бъде интегриран в правилата и процедурите на вътрешния одит. Той е основополагащ елемент в Програмата за осигуряване на качеството и за усъвършенстване (ПОКУ), като определя базовите параметри, за вътрешните и външните оценки на дейността по вътрешен одит. Текущият мониторинг играе важна роля за гарантиране на качеството на одитната дейност в организацията чрез:

- анализ на качествени показатели за оценка ефективността и ефикасността на дейността по вътрешен одит;
- навременност на одитните ангажменти;
- постигане целите на одитните ангажменти;
- класифициране констатациите по степен на същественост чрез професионална преценка на вътрешните одитори;
- удовлетвореност на заинтересованите страни;
- идентифициране на възможности за подобрения;
- резултатите от текущия мониторинг се докладват на ръководителя на организацията поне веднъж годишно.

Извършването на самооценка на дейността по вътрешен одит би могло да се използва като средство, чрез което да се добие представа за реалното моментно състояние. Тя подпомага ръководителя на вътрешния одит (РВО) да определи вярната посока чрез фокусиране върху възможностите за развитие, които има пред звеното по вътрешен одит. Целта на една всеобхватна и подробна самооценка е не просто да се предостави мнение относно съответствието с Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСППВО) и другите нормативни изисквания, а да се състави мнение относно качеството на дейността по вътрешен одит и да се определят областите, които се нуждаят от подобрение.

Процесът на оценяване при самооценката е сходен с този при външните оценки на качеството. Вътрешният преглед под формата на самооценка се извършва от определени от РВО служители в звеното. Изборът на служители трябва да бъде много добре преценен и прецизиран от страна на ръководителя на вътрешния одит (РВО).

Съществува риск, свързан с обективността на одиторите, извършващи самооценката. Той се основава на практическата невъзможност да бъде елиминирано личното отношение, придобито от професионални, колегиални, социални и лични взаимодействия между оценяващи и оценявани. Вътрешният одитор, определен от РВО да извърши самооценка, не трябва да включва в извадката одитните ангажменти, в чието изпълнение е участвал или е отговарял за надзора върху работата по ангажментите (МФ, Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009). Независимо от скептичното отношение към резултатите от взаимодействието между познаващи се лица, самооценката е свързана и с положителни аспекти. Логично е да се направи обосновано предположение за предимства, свързани с факта, че самооценката се извършва от одитори, работещи в звеното. Одиторите, познавайки най-добре спецификата на своята дейност, могат да определят проблемните области в звеното, което подлежи на въздействие (Белчев, 2018).

Технологичните елементи на самооценката и на одитния ангажмент не се различават съществено. Поради тази причина времето за извършване на самооценката не се различава значително от времето за из-

вършването на един одитен ангажимент. Ръководителят на вътрешния одит (РВО) трябва поне веднъж годишно да извършва преглед на състоянието на всяка съществена област, която може и/или ще бъде обект на външна оценка. Целите на самооценката се определят от ръководителя на вътрешния одит (РВО) и могат да бъдат една или няколко. В контекста на това могат да се определят и насоките за тяхното усъвършенстване:

- да се направи анализ за степента на удовлетвореност, която получава ръководството на организацията от предоставените услуги за увереност и консултиране на звеното;
- да се даде оценка на постигнатото ниво на ефективност, ефикасност и икономичност на предоставените услуги за увереност и консултиране;
- да се изрази мнение за съответствие с Дефиницията по вътрешен одит, Етичния кодекс и МСППВО;
- да се определи дали дейността по вътрешен одит (ВО) отговаря на Статута на звеното, вътрешните правила и очакванията на ръководството;
- да се подготви звеното за вътрешен одит за предстояща външна оценка.

Така описаните цели могат да бъдат изменени и/или допълнени. За да може самооценката наистина да е полезна за звеното, тя трябва да обхваща ключови аспекти от дейността по вътрешен одит. По този начин самооценката ще осигури адекватна информация за актуалното състояние на звеното, качеството на предоставяните услуги и възможностите за подобряване. Някои ключови аспекти, които следва да бъдат обхванати по време на самооценката, са:

- начинът, по който се възприема дейността по вътрешен одит от заинтересованите лица – висшето ръководство, одитния комитет, одитираните единици;
- равнище на оправдаване на очакванията и приносът на ВО към подобряване на процесите по управление на риска, контрола и управлението в организацията (Борисов, Славева, Петков, & Парашкевова, 2018);
- определяне на приоритетите на вътрешния одит в съответствие с целите на организацията;
- преглед и актуализация на одитната вселена, съобразно оценка на риска;
- изготвяне на рисково-базирани планове за дейността по вътрешен одит;
- адекватно документиране на одиторската работа (Стойкова П., 2009);
- своевременно докладване на резултатите на подходящи длъжностни лица;

- проследяване изпълнението на препоръките и контрол върху качеството на дейността (текущ мониторинг, периодични прегледи и външни оценки).

При самооценката използваният набор от одитни техники включва предимно преглед на документи, анкетни проучвания и интервюта със заинтересованите страни (висшето ръководство, членовете на одитния комитет). Прегледът на документи е ключов елемент от работната програма за извършване на самооценката.

Съгласно Стандарт 1320 ръководителят на вътрешния одит (РВО) е длъжен да доведе до знанието на ръководството резултатите от проведената самооценка. Независимо от формата и начина на представяне на резултатите, е важно да се прилага балансиран стил на докладване. В него се включват не само установените слабости и области за подобрене, но и положителните страни на дейността. Изготвя се план за действие, който трябва да бъде представен на всички вътрешни одитори, а напредъкът по него да бъде периодично отчитан, защото „споделянето на окончателния доклад от вътрешната оценка и писмения отговор на ръководителя на вътрешния одит (РВО) със служителите от звеното за вътрешен одит е ценно средство за обучение“ (The Institute of Internal Auditors, 2009).

Важни въпроси, стоящи пред екипа или служителя, извършващ самооценката, са „Дали?“ и „Доколко?“ служителите в организацията са запознати с дейността по вътрешен одит и нейната полезност за организацията. Всички проверки и съпоставки, извършени във връзка със самооценката, биха били безсмислени при отрицателен отговор на зададените по-горе въпроси. Неучастието на ръководителя на вътрешния одит (РВО) в оперативните заседания на ръководството, отнасящи се до вземане на решения, свързани с управлението на рисковете в организацията, оказва влияние върху оценката на риска. При така създадена атмосфера, не се дава възможност на РВО да направи точна и коректна оценка на риска. Планираните ангажименти не биха отговорили на очакванията на ръководството, което неминуемо ще доведе до понижаване на доверието в дейността по вътрешен одит.

Самооценка, която се базира само на съответствие с одитната методология, не може да бъде наречена професионална. За да бъде определено това качество на самооценката, от съществено значение е да се вземат предвид и мненията на получателите на услугата „вътрешен одит“. В една организация, в която има изграден и функциониращ вътрешен одит, но все още голяма част от служителите (за МВНР – експерти, специалисти и дипломати) нямат ясна представа, с какво дейностите на екипа, осъществяващ вътрешния одит, могат да бъдат полезни и/или с какво се „занимава“ звеното (какви са функциите му), възникват допълнителни въпроси за компетентността на професионалната среда и за степента, в която може да се определи вътрешният одит като ефективен и добавящ стойност.

2. Външна оценка

Външните оценки се извършват при условия и по ред, регламентиран с Наредба № 1 от 30.03.2017 г. на Министъра на финансите за условията, реда и начина за извършване на външни оценки за осигуряване качеството на одитната дейност. Целта им е да се изрази независимо професионално мнение за съответствие на дейността на вътрешния одит с изискванията на Закона за вътрешния одит в публичния сектор (ЗВОПС), Етичния кодекс на вътрешните одитори и Международните стандарти за професионална практика по вътрешен одит (МСППВО). Постигането на посочената цел позволява да се идентифицират възможности за подобрене на работата и на качеството на осъществяваните от звеното за вътрешен одит дейности (МСППВО, 2017).

Външната оценка може да е извършена изцяло от външен оценител, но също така може да е самооценка, извършена от вътрешния одит, с независимо потвърждаване от външен оценител. Тя се осъществява поне веднъж на пет години, считано от годината на създаване на звеното по вътрешен одит или от последната външна оценка. Ръководителят на вътрешния одит изготвя предложение до ръководителя на организацията за извършване на външна оценка, не по-късно от 6 месеца преди изтичането на петгодишния срок. Тя има широко обхватно покритие, включващо задължително следните елементи от дейността по вътрешен одит:

- структурирането, Статутът и обхватът на дейността на звеното за вътрешен одит;
- професионалната компетентност на ръководителя на звеното и вътрешните одитори;
- оценката на риска и планирането на дейността по вътрешен одит;
- изпълнението на годишните планове, в т.ч. на годишния доклад за дейността по вътрешен одит и съдържащите се в него вид и област на изпълнение на одитните ангажменти;
- докладването на идентифицирани индикатори за измами;
- планирането, извършването и докладването на одитните ангажменти и значимостта на дадените, приетите и изпълнените препоръки;
- случаи на ограничаване на дейността и доклади за адекватността на ресурсите за вътрешен одит (МФ, Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009).

Качествената външна оценка е свързана с оценка на ефективността, ефикасността и икономичността на дейността по вътрешен одит при извършването на услуги по предоставяне на увереност и консултиране на заинтересованите страни. Прави се съпоставка за съответствие с МСППВО, като се формулира становище, дали дейността като цяло отговаря на приложимите стандарти. Външният оценител следва да може да:

- идентифицира възможностите за подобрене;
- формулира препоръки;
- предоставя съвети на РВО и на служителите от звеното;

- допринася за популяризиране на дейността по вътрешен одит, чрез подобряване на имиджа и потвърждаване на надеждността на извършените услуги за увереност и консултиране в организацията.

Рамката за извършване на външната оценка на качеството е без „твърдо“ фиксирани параметри, но е концептуална и на база на нея се определят естеството и границите ѝ. Елементите, които се прилагат, са с гъвкаво приложение. Най-важното в работата на проверяващите е да се даде сигурност, че външната оценка отчита и е адаптирана към конкретните нужди, изисквания и очаквания на ръководството, одитния комитет и РВО (The Institute of Internal Auditors, 2009). Външната оценка протича в определена последователност и логическа обвързаност. Нейната цел е да се даде увереност на ръководителя на организацията, че се подпомага от вътрешни одитори, притежаващи необходимите знания, умения и опит, както и че дейността по ВО се осъществява в съответствие с изискванията на ЗВОПС, МСППВО и Етичния кодекс. Външните оценки са два основни вида. Външна проверка, осъществена от екип проверяващи, или самооценка с извършване на независимо потвърждение от външен експерт. Технологичният процес за реализиране на оценяването включва следните основни етапи, които могат да бъдат онагледени чрез фиг. 2:

QATrain Guidelines for External Quality Assurance

Фигура 2. Основни етапи в процеса по оценяване

Обективната външна оценка дава ясна моментна картина за начина на изпълнение на дейността по вътрешен одит. Тази оценка има широк обхват и не се свежда само до задачата да се определи дали звеното е постигнало съответствие с МСППВО и съответно установените Статут, политики, процедури и планове. Необходимо е да се има предвид, че „разширеният подход обхваща ролята и взаимоотношенията на ВО в процеса на корпоративно управление на организацията, както и възприетите процеси за управление на вътрешния одит и неговите ресурси“ (The IIA). В най-добрия случай оценката „работи в съответствие“, дадена от независим и обективен външен оценител, се отнася за звено, в което качеството на работа и високият професионализъм на одиторите добавят стойност. При резултат от извършената оценка – „работи в частично съответствие“ е необходимо да се изпълнят дадените препоръки, за да бъде постигнато съответствие с изискванията, като това би могло да доведе до по-високо качество на работата в звеното“ (The IIA).

Състоянието на одитната дейност в организации от публичния сектор за периода 2017–2018 г. може да се изследва по данни от официалната страница на Министерството на финансите (МФ) (<https://fukvopublic.minfin.bg/>, 2018). Съществува обществено достъпна информация за външните оценки на одитната дейност в 27 обекта, конкретно посочени в Приложение 1.

Сравнителният анализ (Ангелова, и др., 2018) на посочените от Министерството на финансите (МФ) данни показва, че в публичния сектор на Р България няма нито една дадена външна оценка – „работи в несъответствие“. Установява се от данните, че за приключили 27 външни оценки на организации от публичния сектор през 2017 и 2018 г. само в две (2) организации са извършени самооценки с външно потвърждение. И в двата случая са дадени оценки „Работи в съответствие“. В 25 организации външните оценки са извършени изцяло от външни оценители. Дадени са три (3) оценки „Работи в частично съответствие“ и 24 оценки „Работи в съответствие“. От така представената информация е видно, че всички оценени звена за вътрешен одит работят ефективно и съгласно изискванията, а допуснатите пропуски не са съществени. С оглед сходните резултати за липса на съществени пропуски и нарушения възниква основателно съмнение за достоверността на данните, подбора на одитираните обекти и качеството на извършените външни оценки. В отговор на зададен въпрос „Има ли области, в които професията на вътрешния одит се е провалила?“, Президентът и главен изпълнителен директор на Международния институт на вътрешните одитори (IIA) Ричард Чембърс отговаря: „Ако ми бяхте казали тогава, че ще седя тук през 2019 г. и ще говоря, че все още имаме такова ограничено съответствие със Стандартите, нямаше да Ви повярвам. Като казвам, че съществува несъответствие, нямам предвид, че никой не обръща внимание на Стандартите. По-скоро говоря за съответствие с пъл-

ния набор от Стандарти..... Но дали съответствието е такова, каквото трябва да бъде? Абсолютно не“ (Чембърс, СЕО, ПА, 2019,1, стр. 6).

В началния етап външният оценител събира информация за наличните изискуеми, съгласно одитната методология, документи (Стойкова, П., 2018, стр. 132). При анализа на тази информация невинаги се отдава необходимото значение на съдържанието и актуалността им. Създава се впечатлението за превес на наличие на количество, пред качествено съдържание на документите (Костова, Н., 2012, Варна, стр. 101-109). В някои случаи например е възможно, да не се обърне внимание на необходимостта от актуализация на основополагащ или регламентиращ дейността на звеното, документ/и (Статут, Вътрешни правила, ПОКУ) (Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009).

Малко по-различно стоят нещата, когато се касае за самооценка с външно потвърждение. И при този вид оценка е от изключително важно значение да бъде избран независим и обективен външен оценител, който да има богат опит и да познава добре дейността в организацията. За резултата от извършената самооценка с външно потвърждение се изготвя доклад от служителя/екипа, определен от РВО (The Institute of Internal Auditors, 2009). Познавайки силните и слабите страни на своето звено, РВО има възможност да влияе на мнението на външния оценител. Възползвайки се от „преимущество си“, в доклада могат да бъдат документирани само тези страни от дейността, които създават впечатлението, че дейността се изпълнява в съответствие с изискванията. В това направление е възможно да се установят следните предпоставки:

- звеното има изготвен и подписан Статут от времето на *предишен ръководител* на организацията;
- в одобрените/утвърдените Вътрешни правила не са отразени промените в нормативната база, свързана със задължителното изграждане на *одитни комитети*;
- недоброто познаване на основните стратегически и оперативни *цели* на организацията и съответно невземането на активно участие в изготвяне на стратегия за управление на риска и риск-регистъра на организацията, може да доведе до изготвяне на риск-регистър на звеното, което не е съобразено с целите и вижданията на ръководството.

Най-важният аспект на самооценката с външно потвърждение е формулирането на становище на външния оценител, **дали и доколко** дейността в звеното е в съответствие с приложимите стандарти. Задължително при формулирането на становището си външният оценител трябва да посочи доколко се прилагат актуални и успешни практики, преценявайки необходимостта от даване на препоръки за подобряване на дейността.

Професионално извършената външна оценка или самооценката с външно потвърждение представлява точна, ясна и обективна картина на състоянието на дейността по вътрешен одит. Когато поставената оценка

„работи в съответствие“ е следствие, на професионално извършена външна оценка, тогава може да се даде разумна увереност на ръководителя на организацията, че основните приоритети на вътрешния одит – да добавя стойност, са постигнати. В дисертационния си труд, на по-късен етап, авторът ще се опита да докаже гореизложеното твърдение.

Изброените вътрешни и външни оценки се организират от РВО, като част от отговорността му за управление на дейността по ВО и осигуряване на качество. Дейността на ВО и РВО в публичния сектор е обект на оценяване при други проверки, одити и прегледи на дейността на организацията. Такива проверки са:

- Одит от Сметната палата – одиторите извършват независим външен одит, който включва проверка и оценка на вътрешния контрол и одит в организацията;
- Одит на ИА „Одит на средствата от ЕС“ към МФ;
- Одити на Европейската комисия – Комисията може да изпраща свои служители или да делегира на външни фирми извършването на проверки на организации от публичния сектор, които участват в управлението на програми и проекти на ЕС и др. (МФ, Наръчник за вътрешен одит Том 1, 2009).

III. Показатели за изпълнение – ефективност и ефикасност на дейността по вътрешен одит

Определянето на ефективността, ефикасността и икономичното осъществяване на дейността по вътрешен одит се подпомага от количествени и качествени показатели за изпълнение, които не са свързани единствено с постигане на съответствие на вътрешния одит с нормативните изисквания. Анализът на показателите, осъществяван от ръководителя на вътрешния одит (РВО), е с цел да се увери, че звеното подпомага постигането на целите на организацията. Според добрите международни практики оценката на изпълнението на вътрешния одит се извършва посредством различни показатели за ефективност и ефикасност. Показателите следва да предоставят информация относно постигане целите на звеното и качество на предоставяните услуги. От съществено значение е своевременното предприемане на инициативи за текущи наблюдения и систематизиране на резултатите, които се докладват на заинтересованите страни. Текущите измервания и анализът на показателите за ефективност на звеното могат да бъдат свързани със:

- степента на изпълнение на годишния план на звеното;
- времетраенето/продължителността на всеки отделен одитен ангажимент;
- броят на дадените, приетите и изпълнените препоръки;

- нивото на удовлетвореност на потребителите на услугата по вътрешен одит.

Определянето на показатели за оценка е част от изпълнението на Програмата за осигуряване на качеството и за усъвършенстване (ПОКУ). Резултатите от оценката следва да бъдат периодично докладвани на заинтересованите страни. Това, което трябва да се представи, следва да бъде съобразено с изискванията им и специфичните нужди на организацията. Предоставяната информация, честотата и форматът трябва да са в съответствие с индивидуалните изисквания на получателите. Показателите за ефективност и ефикасност могат да бъдат **количествени и качествени**. **Количествените показатели**, в повечето случаи, са разработени на база информация, която вече съществува. При тях РВО текущо трябва да събира и анализира данни за следните количествени показатели: брой извършени одитни ангажименти, брой направени констатации, брой дадени препоръки, брой приети препоръки, брой изпълнени препоръки, брой проследени препоръки, както и да се проследи времето за изпълнение на одитните ангажименти. Тази информация трябва да е лесно достъпна за лицето, извършващо анализа на показателите, като най-често това е РВО (Наръчник за вътрешен одит, Том 1, 2009).

За разработване на **качествени показатели** обикновено се изисква работа, свързана с анализ и класифициране на констатациите по степен на същественост. Качеството на даден продукт/услуга е степента, до която продуктът или услугата отговарят на очакванията на потребителя – степента, до която те са годни по предназначение. Ръководителят на вътрешния одит (РВО) трябва да ги раздели в три групи на същественост. Това са: съществени констатации, констатации със средна степен на същественост и несъществени. Съгласно одитната методология, (Недялкова, 2014, Варна) съществените констатации се отнасят за установени пропуски, системни грешки и/или несъответствия, които в голяма степен могат да повлияят негативно върху постигане целите на организацията. Констатациите, които са със средна степен на същественост, са свързани с пропуски или слабости, които не могат да окажат значимо влияние върху постигането на основните цели на организацията. Тези констатации също изискват предприемане на действия, за да се избегнат негативни последствия, които могат да възникнат в бъдеще (Иванова, Д., 2019, бр.1). Констатациите, които са класифицирани като несъществени, не влияят върху постигането на целите на организацията и не изискват предприемане на специални действия от ръководителя на организацията. Несъществените констатации трябва да се обсъждат с ръководителя на одитираната система, с цел да се избегне повторението им, както и задължително се отразяват в съответните работни документи (The Institute of Internal Auditors, 2009). Класифицирането на констатациите се извършва по преценка на вътрешния одитор, като границата между различните видове е „тънка“ и е въпрос на професионална одиторска преценка.

Определените показатели трябва:

- да са ефективни по отношение стратегическите цели на вътрешния одит;
- да отразяват ролята и отговорностите на вътрешния одит;
- да съдържат целеви стойности за изпълнение;
- ефективно да допринасят за непрекъснатото усъвършенстване на дейността по вътрешен одит.

За постигането на посочените показатели за оценка те трябва да бъдат периодично преглеждани (peer review) и при необходимост актуализирани. Тези периодични прегледи на показателите за оценка на ефективността на дейността, които се извършват и в други подобни организации, биха подпомогнали РВО при извършването на контрола на качеството на одитната дейност.

Разработването на показатели за оценка е част от изпълнението на ПОКУ и резултатите от оценката следва да бъдат периодично представяни на заинтересованите страни. Това, което трябва да се докладва, следва да бъде съобразено с изискванията на заинтересованите страни и специфичните нужди на организацията. Информацията, която им се докладва, честотата и форматът трябва да са в съответствие с индивидуалните изисквания на получателите – напр. до Одитния комитет може да се докладва по-рядко и в синтезиран вид отколкото до ръководителя на организацията. Добра практика е оценка по определените показатели да се прави на 3 месеца, като форматът на докладване не е строго определен, може да е под формата на презентация, чек лист и др.

IV. Одитен комитет

Вътрешният одит трябва да бъде подпомаган и контролиран от сформирани в организацията одитен комитет. Във връзка с дадено интервю проф. Иванов казва „Одитен комитет като независим, изведен над администрацията орган, с цел осигуряване на адекватно функциониране на вътрешния одит и намаляване на възможностите за ограничения в неговия обхват“ (Иванов, Г., 2012).

Изискванията за създаване и определяне състава на одитните комитети са заложи в ЗВОПС и в Наредбата за процедурата за определяне на състава и на дейността на одитните комитети в организациите от публичния сектор (31.01.2017г.). Одитният комитет не участва пряко в контрола и управлението на организацията, поради което не подлежи на търсене на управленска отговорност. Президентът и главен изпълнителен директор на Международния институт на вътрешните одитори (IIA) Ричард Чембърс изразява мнението, че: „Ако главният изпълнителен директор се занимава със съмнителни дейности или измами, РВО трябва да събере смелост и да

предупреди одитния комитет“ (Чембърс, СЕО, ПА, 2019,1). Неговата функция е да бъде независим консултативен орган, който подкрепя ръководителя на организацията и спомага за осъществяване на качествен вътрешен контрол (Симеонов и др., 2015). Одитният комитет съдейства за осигуряване на независимост в дейностите по вътрешен одит в съответната организация. Предоставената възможност на ръководителя на вътрешния одит (РВО) да участва в избора на състава на одитния комитет, насочва към съждение, че ще бъдат избрани кандидати, които притежават сходни виждания, знания и интереси, като по този начин няма да се налага да се излиза от „зоната на комфорт“ (Йорданов, НБУ). Осъществяването на този избор не дава възможност на ВО да се възползва оптимално от опита на членовете на одитния комитет чрез усвояване на добри практики, като по този начин не подобрява качеството си на работа. Към момента все още няма изградени одитни комитети във всички организации от публичния сектор, които имат това задължение (официалните данни са публикувани в сайта на Министерство на финансите). В Наредбата липсват ясно регламентирани срокове за административна отговорност на ръководителя на организацията, когато няма сформиран одитен комитет. С изменение на Закона за вътрешния одит в публичния сектор от 2019 г. се въведе парична санкция (глоба от 200 до 600 лв.), за ръководители на организации, които са задължени, но не са създали одитен комитет. Необходимо е да се отбележи, че размерът на наказанието е малък и не стимулира изпълнението на законовите разпоредби и създаването на одитни комитети. Тяхното съществуване има голямо значение за правилното прилагане на Програмата за осигуряване на качество и усъвършенстване (ПОКУ) на вътрешния одит. Конкретните насоки могат да се изразят в снижаване качеството на одитната дейност, формално изпълнение на одитните ангажименти, неефективно въздействие от страна на вътрешния одит, ограничаване независимостта в дейностите по вътрешен одит, затруднения в установяване правомерността на финансовото отчитане и вземането на полезни за организацията управленски решения.

Заклучение

От направеното изложение може да се направи обобщението, че одитът е значима и полезна конкретна форма на контрола. Той винаги е фокусиран върху резултата от осъществените процеси, дейности, операции, функции на система или действия на хора (Иванов, Г. & Костова, С., 2012). Базирайки се на анализирания факти и обстоятелства, би могло да се добави, че одитното съсловие е високо квалифицирано ведомствено формирование, което, освен че защитава обществени интереси, не допуска да се създават предпоставки за злепоставяне на професията „вътрешен одитор“.

В настоящата разработка е направен опит да се конкретизират изискванията и предимствата на Програмата за осигуряване на качеството и за усъвършенстване на вътрешния одит. Разгледани са въпросите за неефективното разработване и/или прилагане на Програмата и причините за това. Отделено е внимание на някои проблемни приложни аспекти, свързани с осигуряване на качествена одитна дейност в организациите от публичния сектор. Изведени са положителните и отрицателните насоки в приложението на Програмата за осигуряване на качеството и за усъвършенстване (ПОКУ), като е обоснована нейната основна значимост и потенциал за цялостното повишаване на качеството на вътрешния одит в публичния сектор.

В тази връзка вътрешният одит е разгледан и като един от инструментите за ефективно и ефикасно управление за избягване на грешки и слабости в процеса на управление. От друга страна, дейностите по вътрешен одит трудно биха изпълнили своето предназначение, ако не са налице и необходимите условия за това, а именно:

- ясно дефиниране на стратегическите и оперативни цели на организацията и показателите за постигането им;
- усилия в посока разграничаване на политическата отговорност от управленската или отговорността за оперативното и административното управление на организацията, както и изграждане на ефективно делегиране на правомощия.

Създаването на тези условия е предпоставка за гарантиране на истинската функционална ефективност на вътрешния одит в публичния сектор. Гарантираната функционална независимост, съчетана с професионалната компетентност и обективност на вътрешните одитори (Stoykova, 2017, бр.12, Vol. 16.1), могат да превърнат вътрешния одит в инструмент за добро управление в публичния сектор (МФ, Стратегия за развитие на Вътрешния контрол в публичния сектор 2018–2020, 2017), който е предназначен да добавя стойност и да допринася за подобряване на публичните услуги, както и за защита на обществените интереси.

Използвани източници

<https://fukvopublic.minfin.bg/>. (13 09 2018 г.). Извлечено от Министерство на финансите: <https://fukvopublic.minfin.bg/Public/NewsView/243>

ПА, I. (2010). *Practice Guide Measuring Internal Audit Effectiveness and Efficiency*. 16-50.

Peppers, J. M. (2018). Chief Audit Executive. *Списание ВО БР. I*, 6.

Stoykova, P. (2017, бр.12, Vol. 16.1). STAFF ROTATION – ANTICORRUPTION OPPORTUNITY OR CHALLENGE TO

PROFESSIONAL COMPETENCE (Ротацията на персонала – антикорупционна възможност или предизвикателство към професионалната компетентност). *Institute of Knowledge Management, Knowledge - International Journal. Scientific papers, ISSN: 1857-923X, 167-172.*

- The ПА, I. (н.д.). *Международни професионални практики по вътрешен одит*. София: 18-70.
- The Institute of Internal Auditors, R. F. (2009). *Наръчник за външна оценка на качеството*. 11-33.
- Zhelev, Z. (2017 /16.2). Review of control procedures on the collection of local revenues to the local budgets. *Knowledge - International Journal, 507-513.*
- Ангелова, П., Иванов, Л., Петков, П., Славева, К., Касабова, С., Шопова, М., & Върбанов, Т. (2018). *Основи на статистиката*. Свищов: Академично издателство - Ценов.
- Белчев, С. (2018). *Проблеми и перспективи в развитието на вътрешния одит в публичния сектор*. Свищов: дисертационен труд.
- Борисов, Б., Славева, К., Петков, П., & Парашкевова, Е. (2018). СИСТЕМИТЕ ЗА ФИНАНСОВО УПРАВЛЕНИЕ И КОНТРОЛ В БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩИНИ – СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ. *Алманах "Научни изследвания"*, 7-38.
- Иванов, Г. & Костова, С. (2012). *Одит*. Велико Търново: Фабер.
- Иванов, Г. (2012). Одитът в България . 245.
- Иванов, Г., Костова, С., & Иванова, Д. (2017). *Одит в публичния сектор*. Свищов.
- Иванов, Г., Тананеев, Е., Томева, М., Крумов, К., Стойкова, П., Костова, С., Антов, М. (2017). *Теория на контрола*. Свищов: 79.
- Иванова, Д. (2019, бр.1). Професионалната компетентност на вътрешните одитори в публичния сектор в България - предизвикателства и възможности. *Бизнес управление, 76-91.*
- Иванова, С. (2019, Брой 1). Ключови аспекти на нормативното регламентиране на финансовия контрол в общините. *Електронно списание „Икономика и компютърни науки“, ИУ - Варна, 50-61.*
- Йорданов, К. (НБУ). Лидерство в одитния процес . *Сборник доклади от меж. научно-практическа конференция " Лидерството - време за промени "*, 716-725.
- Костова, И. (2012). *Одит*. Велико Търново, Фабер.

- Костова, Н. (2012,). Съвременият модел на висококачествена и полезна финансова информация. Варна, *Сборник доклади от научна конференция*.
- МСППВО. (2017). *The Institute of Internar Auditors Bulgaria*. Извлечено от Институт на вътрешните одитори в България: www.iiabg.org
- МФ. (2009). *Наръчник за вътрешен одит Том 1*. 26-80.
- МФ. (2017). Стратегия за развитие на Вътрешния контрол в публичния сектор 2018- 2020. <http://old.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0228&n=9722&g=>, 3-27.
- Недялкова, П. (2014,). Методологични основи на оценката на вътрешния одит. Варна , *Известия* , 68-82.
- Патерсън, Д. (2018, 1). Директор на Risk & Assurance Insights LTD, Великобритания. *Вътрешен одитор*, 14.
- Симеонов, О., Асенов, Е., Петрова, Д., Дончев, Т., Лечева, И., Динева, В., & Ранчев, Г. (2015). *Финансов контрол*. София.
- Спасова, М. (2019). Сборник с доклади от научно- практическа конференция, Варна .
- Стойкова, П. (2009). *Контрол върху документите и документационните системи чрез използване на европейски модели ISBN: 978-954-91572-3-9*. В. Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий.
- Стойкова, П. (2017). *Доказването във финансовия контрол и външния одит*. Свищов: АИ Ценов;ISBN:978-954-23-1477-6.
- Стойкова, П. (2018). *Документиране в контролния процес*. Свищов: 132.
- Чембърс, Р. (2017). СЕО, The ПА. *Вътрешен одитор*.
- Чембърс, Р. (2019,1). СЕО, ПА. *Вътрешен одитор*, 7.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

Справка за извършените външни оценки на качеството на одитната дейност в организации от публичния сектор за периода 2017- 2018 г.

СПРАВКА					
за извършените външни оценки на качеството на одитната дейност в организации от публичния сектор за периода 2017 - 2018 г.					
№ по ред	Организация	Основание за извършване на външната оценка	Вид на външната оценка	Дадена оценка	Външен оценител
1	2	3	4	5	6
1	Община Кресна	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Т. Чорбаджиев
2	Столична Община	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Т. Янкулов
3	Община Варна	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	И. Паунов
4	Българска национална телевизия	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	С. Симеонова
5	Община Благоевград	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	С. Димитрова
6	Община Гълъбово	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	М. Тенев
7	Югозападно държавно предприятие ДП Благоевград	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Св. Симеонов, А. Първанова
8	Национален статистически институт	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Ч. Николов

9	Министерство на образованието и науката	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Г. Алексиева
10	Министерство на околната среда и водите	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Е. Кюркчийска
11	Община Пловдив	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Л. Пашалийска
12	Българско национално радио	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Т. Янкулов
13	Южноцентрално държавно предприятие – Смолян	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	И. Харалампиев
14	Община Бяла Слатина	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Ю. Дамянов
15	Община Мездра	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в частично съответствие	Д. Пенев
16	Община Крумовград	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Н. Юмер
17	Община Поморие	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	К. Христова
18	Министерство на културата	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	В. Ангелов
19	Агенция за социално подпомагане	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Грант Торнтон ООД

20	Община Момчилград	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Самооценка, извършена от вътрешния одит, с независимо потвърждаване от външен оценител	Работи в съответствие	независимо потвърждение от С. Хасан
21	Община Несебър	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	К. Христова
22	Община Асеновград	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Д. Николова
23	Агенция по заетостта	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Е. Кюркчийска
24	Община Първомай	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в съответствие	Д. Николова
25	ДП "Национална компания Железопътна инфраструктура"	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в частично съответствие	Ю. Димитров
26	Община Бургас	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Самооценка, извършена от вътрешния одит, с независимо потвърждаване от външен оценител	Работи в съответствие	независимо потвърждение от В. Милтенова
27	Министерство на младежта и спорта	Наредба № 1 от 30.03.2017 г.	Външна оценка, извършена изцяло от външен оценител	Работи в частично съответствие	В. Милтенова

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“ - СВИЩОВ

ГОДИШЕН

АЛМАНАХ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ДОКТОРАНТИ

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
НА ДОКТОРАНТИ

ГОДИШЕН
АЛМАНАХ

Том XII, 2019

Книга 15

Том XII, 2019 г.
Книга 15

Академично издателство
„ЦЕНОВ“ - Свищов

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Доц. д-р Стефан Маринов Симеонов – главен редактор

Доц. д-р Росица Христова Колева – зам.главен редактор

Доц. д-р Красимира Борисова Славева – организационен секретар

Доц. д-р Марина Ангелова Николова

Доц. д-р Христо Георгиев Сирашки

Доц. д-р Ваня Григорова

Екип за техническо обслужване:

Анка Петкова Танева – стилев редактор

Ст. преп. Маргарита Евгениева Михайлова – превод и редакция
на английски език

Милена Димитрова Александрова – технически секретар

ISSN 1313-6542

СЪДЪРЖАНИЕ

Студии

Таня Стайкова Йорданова ПОВЕДЕНИЕ НА ДОМАКИНСТВОТА В БЪЛГАРИЯ ПРИ ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЯ ЗА СПЕСТЯВАНЕ И ИНВЕСТИРАНЕ	5
Анелия Стефанова Пенева АНАЛИЗ НА ВЗАИМОВРЪЗКИТЕ МЕЖДУ КАПИТАЛОВИТЕ И ВАЛУТНИТЕ ПАЗАРИ	29
Криста Цветанова Нейкова КОНЦЕПТУАЛНИ ОСНОВИ НА ЛОЯЛНОСТТА	51
Борислав Красимиров Киров ЕФЕКТЪТ НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ КРЕДИТНИ РЕГУЛАЦИИ ВЪРХУ ИПОТЕЧНОТО КРЕДИТИРАНЕ И ИНВЕСТИЦИИТЕ В ИПОТЕЧНИ ОБЛИГАЦИИ	78
Марията Бориславова Спасова ПРОГРАМАТА ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА КАЧЕСТВО И УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ – ОСНОВА ЗА ПОВИШАВАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ВЪТРЕШНИЯ ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР	98
Михаела Стоянова Монова НОВИТЕ ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ ПРОМЕНИ ПО ЗАСТРАХОВКА „ГРАЖДАНСКА ОТГОВОРНОСТ” НА АВТОМОБИЛИСТИТЕ И ВЛИЯНИЕТО ИМ ВЪРХУ ФИНАНСОВАТА СТАБИЛНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ ЗАСТРАХОВАТЕЛЕН ПАЗАР	125

Статии

Юлиан Сашков Бенев АНАЛИЗ НА АКТУАЛНИТЕ ПРОБЛЕМИ В БАНКОВАТА СФЕРА И НЕЙНАТА СТРАТЕГИЧЕСКА ОРИЕНТАЦИЯ В КОНТЕКСТА НА ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА НА БАНКОВИТЕ УСЛУГИ В ЕС	157
Пресиян Илианов Василев ОРГАНИЗАЦИОННИ ПОДХОДИ ЗА МИНИМАЛИЗИРАНЕ НА КИБЕРРИСКОВЕТЕ ПРИ ОДИТОРСКАТА ДЕЙНОСТ	174

Цветелина Красиминова Иванова НАСОКИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ОРГАНИЗАЦИОННАТА КУЛТУРА	190
Димитър Пламенов Попов ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБЕМА И ДИНАМИКАТА НА СЕКЮРИТИЗИРАНИЯ ВЪТРЕШЕН ДЪРЖАВЕН ДЪЛГ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА СЛЕД ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО КЪМ ЕС	213
Пламен Василев Георгиев СЪСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА. ЕФЕКТИ И ЗАПЛАХИ ЗА БАНКОВАТА СИСТЕМА	226
Светла Михайлова Боянова ОТНОСНО ЗНАЧЕНИЕТО НА ВЪТРЕШНИЯ КОНТРОЛ ЗА БАНКОВАТА СИГУРНОСТ	237
Венцислав Георгиев Диков РЕГУЛАТОРНА РАМКА ЗА ФИНАНСОВО-ИКОНОМИЧЕСКА ЗАЩИТА НА АВТОРСКИТЕ ПРАВА В ЕС	266
Муса Мустафа Сръкьов МОДЕЛ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА СРЕДНИТЕ УЧИЛИЩА „БОНУС–ВАУЧЕР“	277
Николай Тодоров Здравков УПРАВЛЕНСКИ ФИНАНСОВ АНАЛИЗ НА ЗАСТРАХОВАТЕЛНИТЕ ПОСРЕДНИЧЕСКИ ФИРМИ - СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА МОДЕЛИ НА СВОБОДНИТЕ ПАРИЧНИ ПОТОЦИ	285
Таня Иванова Рисемова ПРОБЛЕМИ НА ЗАЕТОСТТА И БЕЗРАБОТИЦАТА В БЪЛГАРСКИТЕ ОБЛАСТИ ПО ТЕЧЕНИЕТО НА ДОЛЕН ДУНАВ	298
Ана Борисова Иванова ИЗТОЧНИЦИ И МОДЕЛИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО – СПЕЦИФИКА И ЕФЕКТИВНОСТ ПРИ ПРЕДОСТАВЯНЕ НА ЗДРАВНИ УСЛУГИ ...	313
Люба Мартинова Митева КРИТИЧЕН АНАЛИЗ НА ПРОБЛЕМИТЕ В БОЛНИЧНИЯ СЕКТОР	325

Станислав Иванов Шишманов БАНКИТЕ И КАСОВОТО ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ДЪРЖАВНИЯ И ОБЩИНСКИТЕ БЮДЖЕТИ	341
Валери Йорданов Велковски ПРОБЛЕМИ НА УСТРОЙСТВЕНИТЕ ПОЛИТИКИ И УСТРОЙСТВЕНИТЕ МЕРОПРИЯТИЯ В ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ЗЕМИ (НА ПРИМЕРА НА ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ)	355
Симеон Венциславов Симеонов СПЕЦИФИКА НА ТУРИСТА ПРАКТИКУВАЩ КУЛИНАРЕН ТУРИЗЪМ	383
Emre Zafer Güney BUTCHERS SCHEDULING MODEL EXAMINATION BY TIME STUDY OBSERVATIONS	398
Андрей Йорданов ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ТОВА ДА БЪДЕШ AGILE /SCRUM	408
Диана Христова КОРПОРАТИВНА АМНЕЗИЯ И МОНИТОРИНГ НА НЕЯВНИТЕ ЗНАНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИТЕ	416
Борислав Боев ПРОЕКТНОТО УПРАВЛЕНИЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕТО НА НОВИ ЯДРЕНИ МОЩНОСТИ – ОСОБЕНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	424
Димитър Георгиев Тричков ПАЗАРНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ ПРЕД ТЕЛЕКОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ	445
Veneta Todorova Lyubenova BRAND TRUST AS A SOURCE OF BRAND EQUITY	473
Росица Атанасова Проданова ЕВРОПЕЙСКАТА ЦЕНТРАЛНА БАНКА – АНАЛИЗ НА ИНСТИТУЦИЯТА И ПОЗИЦИЯТА Й В СЧЕТОВОДНИЯ БАЛАНС	488
Зорница Крумова ИНОВАЦИИ – ОСНОВЕН ФАКТОР ЗА ПОВИШАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА	507
Yaakov Itach FINANCIAL LITERACY LEVEL OF HIGH SCHOOL STUDENTS AND ITS ECONOMIC PATTERNS REFLECTIONS	518

ГОДИШЕН
АЛМАНАХ
НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ДОКТОРАНТИ
Студии и статии
Том XII – 2019, книга 15

Даден за печат на 28.05.2020 г., излязъл от печат 02.06.2020 г.
Поръчка № 18464; формат 16/70/100; тираж 50

ISSN 1313-6542

Издателство и печат: Академично издателство „Ценов“
Свищов, ул. Градево № 24